

UOT: 821(100)

Tohfa Talibova*

AZƏRBAYCAN-TÜRKMƏNİSTAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin zəngin tarixi vardır. Bu ədəbi əlaqələr qədim dövrlərdən başlayaraq bu günə kimi inkişaf edərək zənginləşmişdir. Hər iki ölkənin ədəbiyyatşünasları bu ədəbi əlaqələrin dövrləri, inkişaf mərhələləri haqqında vaxtilə müxtəlif fikirlər səsləndirmişlər. Cəmiyyətin inkişafına uyğun olaraq iki xalq arasında ədəbi əlaqələr də inkişaf etmiş və yeni cəhətlər qazanmışdır. Hər iki ölkə müstəqillik qazandıqdan sonra isə, bu ədəbi əlaqələr daha yüksək səviyyədə inkişaf etməkdədir. Bu səbəbdən iki ölkə arasındakı ədəbi əlaqələrin inkişaf dövrlərini yenidən dəyərləndirməyə ehtiyac duyulur.

Maqalədə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin inkişaf mərhələləri və onların arasındakı ədəbi əlaqələrin vəziyyəti təhlil edilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, türkmən, ədəbiyyat, ədəbi əlaqə, mərhələ

Giriş. Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır və olduqca zəngindir. Bunun da bir çox səbəbləri vardır. Ən əsas odur ki, hər iki xalqı birləşdirən bir ortaq kök vardır: onların hər ikisi türklərin oğuz boyundandır və oğuz dil qrupuna daxildir. Bu kökün üzərində qol-budaq atmış hər iki qardaş xalq, eyni zamanda ortaq adət-ənənəyə, mədəniyyətə, həyat və düşüncə tərzinə, eyni əxlaq-etik dəyərlərə və dini inanca malikdirlər. Eyni zamanda onlar arasında ədəbi münasibətlərin yaranması ilk növbədə hər iki xalqın birgə yaradıcılığı ortaq folklor və ədəbi-bədii nümunələrlə qurulmuşdur.

Mədəni münasibətlər, adət-ənənələrin oxşarlığı və etnik mənsubiyyət baxımından Orta Asiya türklərindən Azərbaycan türklərinə ən yaxın olan türkmənlərdir. Məşhur türkmən yazıçısı, akademik Bərdi Kərbabəyev deyirdi ki, "Azərbaycanlılarla türkmənlər eyni anadan doğulan əkiz övladlardır. Bütün adət-ənənələrimiz də, dilimiz də, canımız da, qanımız da, arımız-namusesimiz də birdir. Əsrlər boyu məqsədimiz, muradımız da bir olub. Azərbaycan xalqının ködəri – bizim ködərimiz, sevinci – bizim sevincimiz, qınağı – bizim qınağımız olmuşdur".

[1]. Bir sözlə, Azərbaycan və türkmən xalqları arasında ədəbi əlaqələr möhkəm təməl üstündə yaranmış, daim inkişaf edərək genişlənməmiş və daha da zənginləşmişdir.

Amma bir həqiqət də var ki, müəyyən obyektiv səbəblərdən Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri bəzi dövrlərdə hər iki xalqın istəyinə uyğun olmayan istiqamətdə inkişaf etmişdir. Onların tarixini müəyyən dövrlərdə ayırı-ayrı yadellil imperiyalar və dövlətlərin tərkibində olmaları ədəbi əlaqələrin də inkişafına müəyyən qədər maneçilik törətmişdir. Xüsusilə də, əvvəlcə çar Rusiyasının, sonra da keçmiş bolşevik sovetlər birliyinin tərkibindəki illərdə bu iki qardaş xalqın ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafına sünü əngəllər yaradılmışdır. Lakin zaman-zaman yadellil işğalçıların qurduqları dövlətlərin tərkibində olsalar da, onların ədəbi əlaqələrinin inkişafına illərlə qadağalar qoyulsa və müxtəlif bəhanələrlə əngəllər törədilsə də, hər iki xalq buna qarşı birgə mübarizə aparmışdır. Tarixi faktlar göstərir ki, xalqlarımız arasındakı qarşılıqlı ədəbi əlaqələr hökmdarların iradəsindən, ölkələrimiz arasındakı sərhədlərdən, sünü surətdə yaradılmış əngəllərdən asılı olamayaraq daim inkişaf etmişdir.

Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri lap qədim dövrlərdən başlayaraq mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş, hər iki xalqın ədəbiyyatı bir-birini zənginləşdirərək hazırkı dövrdə onların milli mənafeyinə xidmət edən yeni istiqamət almışdır. Bu əlaqələr müəyyən illər ərzində inkişaf etdirilsə də, müəyyən dövrlərdə formalaşmışdır. Tanınmış türkmən ədəbiyyatşünası alim, professor Əkbər Ruhi Əliyev Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin müəyyən dövrlər çərçivəsində öyrənilməsinə məqsəduyğun hesab etmiş və bu əlaqələri üç dövrə bölmüşdür [2]. Professor R.Ə.Əliyev bu bölgünü XX əsrin 70-ci illərində təklif etmişdir. O zaman dan indiyə qədər iki qardaş xalq arasındakı ədəbi əlaqələr müəyyən dövrlərdə daha da inkişaf etmiş və zənginləşmişdir. Bu tarixi reallıqlardan çıxış edərək, Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin aşağıda göstərəcəyimiz dörd tarixi dövr üzrə inkişaf etdirildiyi qənaətindəyik:

I dövr – "Kitabi-Dədə Qorqud"un meydana gəldiyi vaxtdan xalqlarımızın rus imperiyası tərkibinə daxil olana qədərki dövr. Bu dövr hər iki xalqın ədəbiyyatına ərəb, fars və türk ədəbiyyatının, xüsusən ədəbi yaradıcılıqda ərəb və Şərqi xalqlarının ədəbiyyatının təsirinin artması və Şərqi motivləri əsasında ədəbi nümunələrin yaranması ilə müşahidə olunur. Bu dövrdə hər iki ölkənin sasanilər, ərəb xilafəti, sölçuqlər imperiyası, qaraqoyunlular və ağqoyunlular, monqollar imperiyası, səfəvilər imperiyası tərkibində olmalarına baxmayaraq, əsasən türkdillilə məkanda olduqlarından hər iki xalq ortaq mədəniyyətin və ümumtürk ədəbiyyatının yaradılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu dövrdə hər iki xalqın ədəbiyyatlarında oxşar cəhətlər, ortaq motivlər, xüsusən yadellilərə qarşı mübarizə motivləri daha güclüdür.

II dövr – Azərbaycanın Rusiya imperiyası tərkibinə daxil edilməsi dövründən başlayır. Bu dövrdə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin yaranmasında Azərbaycanın o dövrdəki görkəmli mütəfəkkir ziyalıları mühüm işlər görmüşlər. Azərbaycanın böyük yazıçısı, "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaradıcısı C.Məmmədquluzadə, inqilabi-demokratik poeziyanın banisi, görkəmli satirik-şair M.Ə.Sabir, "Molla Nəsrəddin" in məşhur satirikləri, görkəmli yazıçı M.S.Ordubadı və Əli Nazmi, o dövürün tanınmış pedaqoq və yazıçılarının S.M.Qənzadə və Y.V.Çəmənzəminli, görkəmli mətnşünası alim Salman Mümtaz və başqaları Türkmənistanda olmuş, Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin inkişafında keyli faydalı işlər görmüşlər. Həmin dövrdə S.Mümtaz və başqaları "Molla Nəsrəddin" jurnalının Türkmənistanda müxbiri kimi fəaliyyət göstərmiş, jurnalın səhifələrində türkmən xalqının həyatının müxtəlif səhərlərində bəhs edən felyetonlar, məqalələr dərc etdirmişlər. Jurnalın səhifələrində türkmən ədəbiyyatının nümayəndələri də öz yazıları ilə çıxış etmişlər.

Həmin dövrdə Azərbaycan mətbuatının banisi, görkəmli maarifçi Həsən bəy Zərdabi Türkmənistan haqqında bir sıra məqalələri ilə özünün təsis etdiyi "Əkinçi" qəzetinin səhifələrində çıxış etmişdir. Görkəmli yazıçı S.M.Qənzadə özünün "Gəlinlər həməli" adlı romanının ikinci kitabını bütövlükdə türkmənlərin həyatına həsr etmişdir.

Beləliklə, bu dövr Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinə nəzarət saldıqda ədəbi əlaqələrin yüksəldiyinin, qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin bir-birinə təsir edərək daha da zənginləşdiyinin şahidi olur.

III dövr – hər iki qardaş xalqın könüllülük adı altında məcburən keçmiş Sovet imperiyası tərkibinə qatıldığı dövrdür. XX əsrin 70-ci illərində Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrini tədqiq etmiş tanınmış türkmən alimi, əslən Azərbaycanlı Əkbər Ruhi Əliyev Sovet hakimiyyəti illərini əhatə edən bu dövür xalqlarımız arasındakı ədəbi əlaqələrin "çiçəklənmə dövrü" adlandırmışdır. Əlbəttə, Sovet hakimiyyətinin güclü bir dövürdə alimin başqa cür deməsi də mümkündür deyildir. Amma, etraf edilməlidir ki, bu dövürdə Azərbaycan-Türkmənistan qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin inkişafı istiqamətində bir çox işlər görülmüşdür.

Ümumiyyətlə, sovet dövrü (1920-1991) Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin xarakterizə etməli olsa, həmin dövrü üç mərhələyə ayırmaq olar:

1. Birinci mərhələ – Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasından İosif Stalinin ölü-

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: tohfe_t@yahoo.com

müna qədar olan dövr (1920-1953-cü illər).

2. İkinci mərhələ – I.Stalinin ölümündən 1969-cu ilə qədər olan dövr (1953-1969-cu illər).

3. Üçüncü mərhələ – 1969-cu ildən 1991-ci ilə – Sovet İttifaqının süqutuna qədər olan dövr.

Bu dövrün ən böyük nailiyyətlərindən biri tərcümə sahəsində görülmüş işlər olmuşdur. Belə ki, Azərbaycanın görkəmli şair və nasirlərindən Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin, Məhəmməd Füzulinin, M.F.Axundovun, C.Məmmədquluzadənin, M.Ə.Sabirin, C.Cabbarlının, N.Nərimanovun, S.Vurğunun, S.Rüstəmin, M.Hüseynin, M.Brahimovun əsərləri türkən dilinə tərcümə olunaraq nəşr olunmuşdur. Azərbaycanda da türkən ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin dilimizə tərcümə edilərək nəşri sahəsində çox böyük işlər görülmüşdür. Türkən ədəbiyyatının klassiklərindən Nurmühəmməd Əndələbin, Dövlətəmməd Azadının, Məhtimqulu Fəraqinin, Seyidnəzər Seyidinin, Qurbanurdu Zəlilinin, Molla Vəli Kəmininin, Molla Nəfəsin, Miskin Qılıcın, Sovet dövrü türkən ədəblərindən Rəhmət Seyidovun, Durdı Qılıcın, Molla Murtun, Berdi Kerbabaev, Ata Salehin, Nurmurad Sarıxanov, Aşır Nəzərov, Təşli Qurbanovun, Kayum Tanrıquliyevin, Anna Kovusovun və başqalarının əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir.

Bu dövr Azərbaycan-Türkənistan ədəbi əlaqələrini xarakterizə etməli olsaq, o dövrün imkanları daxilində hər iki tərəfdə böyük uğurlar qazanıldığını söyləyə bilərik.

1991-ci ildə SSRİ adlı imperiyanın süqutundan sonra hər iki xalq öz müstəqil dövlətini qurdu. Beləliklə də, Azərbaycanla Türkənistan arasındakı ədəbi əlaqələrin III dövrü öz dövrünü başa vurmuşdur. Bu tarixi reallığın nəticəsi olaraq, Azərbaycan-Türkənistan ədəbi əlaqələrinin inkişafında yeni, IV dövr – Müstəqillik dövrü başlamışdır. Bu dövrün özünü də iki tarixi mərhələyə ayırmaq olar:

1. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə olduğu – 1993-2003-cü illər;

2. Prezident İlham Əliyevin hakimiyyətinin başlanğıcından indiki dövrə qədər olan –

2003-2020-ci illər.

IV dövr 1991-ci ildən başlayaraq 30 ilə yaxın bir zaman kəsiyini əhatə edir. Bu dövrün ilk illərində hər iki respublikada yeni qurulmuş dövlətin özünü təsdiq və quruculuq işləri ilə daha çox məşğul olduqlarından, ölkələrimiz arasında siyasi əlaqələr həmin dövrün ilk illərində başlasa da, yeni mərhələdə ədəbi əlaqələr müasir dövrün tələblərinə cavab verə biləcək səviyyəyə qurulmuşdur.

Azərbaycanda Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəlməsi ilə hər iki ölkə arasında bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbi əlaqələr sahəsində də dırcaqlı illər olmuşdur. İlk növbədə hər iki ölkənin dövlət başçıları arasında sayı və hər iki ölkə ziyalıları, xüsusilə də ədəbiyyatşünas alimlərinin böyük zəhməti sayəsində Azərbaycan-Türkənistan ədəbi əlaqələrinin yeni mərhələdə inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür.

Bu illərdə türkən mədəniyyətinin Azərbaycanla tanıtılması, klassik türkən ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilib nəşr edilməsi, onların yaradıcılıqlarının araşdırılması və təbliğ edilməsi, ölkəmizdə görkəmli türkən şair və yazıçıların yubiley və anım tədbirlərinin keçirilməsi sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Bu gün də ədəbi əlaqələrimiz hər iki xalqın milli maraqlarına cavab verəcək səviyyədə, ümumtürk idelogyasına xidmət edəcək istiqamətdə dövrün tələbləri səviyyəsində inkişaf etdirilir.

Adətən iki xalq arasında ədəbi əlaqələr tez və ya gec qurulsada, ədəbi əlaqələrin tədqiqi uzun illər sonra həyata keçirilir. Lakin Azərbaycan-Türkənistan ədəbi əlaqələrinin tədqiq edilməsi tez başlamışdır. İki ölkə arasındakı ədəbi əlaqələrin yuxarıda dediyimiz kimi, IV dövrünün – Müstəqillik dövrünün ilk illərindən bir qədər sonra təşəkkül tapmasına baxmayaraq çox işlər görülmüşdür. Əsrin dövründə birindən çoxunu təşkil edən bu dövrdə (1991-2020) Müstəqillik dövrü ədəbi əlaqələrinin tədqiqinə təşəbbüs göstərilməsi Azərbaycanın iki ölkə arasındakı ədəbi əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə mühüm əhəmiyyət verməsinə təsdiq etməklə bərabər, bu sahədə mövcud nöqsanların müəyyən

edilərək, tezliklə aradan qaldırılması, dünyada gedən globallaşma şəraitində ədəbi əlaqələrimizin daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində yeni yolların və üsulların axtarılması istiqamətində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müstəqillik dövründə iki qardaş xalq arasında ədəbi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində aparılan məqsədyönlü fəaliyyət öz bəhrəsini vermişdir. Bu dövrün ən əlamətdar hadisələrindən biri Bakıda müstəfəkkir türkən şairi Məhtimqulu Fəraqi divanının tapılması və müstəqillik dövrü Azərbaycan-Türkənistan ədəbi əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində misilsiz xidmətləri olan akademik İsa Həbibbəylinin redaktorluğu və təşəbbüsü ilə

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 25 sentyabr 1971-ci il.
2. А.Р.Алиев. Туркмено-азербайджанские литературные связи. Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук. На правах рукописи. Баку, 1969.
3. Məhtimqulu Fəraqi. Divan. Elmi redaktoru və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəylinin, Türkənçadon Azərbaycan dilinə çevirən, qeyd və izahların müəllifi və nəşrə hazırlayanı: İsmixan Osmanlı. Bakı, "Elm və təhsil", 2015.
4. İsa Həbibbəyli, İsmixan Osmanlı. Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan. Bakı, "Elm və təhsil", 2019.

DEVELOPMENT STAGES OF AZERBAIJAN-TURKMEN LITERARY RELATIONS

Summary

Azerbaijan-Turkmen literary relations have a rich story. These relations have developed and enriched from ancient times to present. There are different opinions by literary critics of both countries about history and development stages of these literary relations. According to the development of society, literary relations between two nations have developed and acquired new shades. After gaining independence these connections have more strengthened. In this regard there is a need to evaluate development stages of literary relations between these countries.

In the article development stages of Azerbaijan-Turkmen literary relations and current state of these relations are analyzed.

Key words: Azerbaijan, Turkmen, Literature, literary relations, stage

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКО-ТУРКМЕНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Резюме

Азербайджанско-туркменские литературные отношения имеют богатую историю. Эти отношения развивались и обогащались с древних времен до наших дней. Существуют разные мнения литературных критиков обеих стран об истории и этапах развития этих литературных отношений. По мере развития общества литературные отношения между двумя народами развивались и приобрели новые оттенки. После обретения независимости эти связи еще более укрепились. В связи с этим возникает необходимость оценить этапы развития литературных отношений между этими странами.

В статье анализируются этапы развития азербайджано-туркменских литературных отношений и современное состояние этих отношений.

Ключевые слова: Азербайджан, туркменский, литература, литературные связи, этапы